

Paskudzka, Aneta

Szkolnictwo i oświata pozaszkolna w Łukowie w latach 1918-1939

Szkice Podlaskie 8, 81-97

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANETA PASKUDZKA

SZKOLNICTWO I OŚWIATA POZASZKOLNA W ŁUKOWIE W LATACH 1918-1939

1. Szkolnictwo powszechne i średnie

Niepodległe państwo polskie odziedziczyło po długotrwałej niewoli narodowej bardzo zaniedbany stan szkolnictwa i oświaty. W różnych częściach kraju funkcjonowały odmienne systemy i tradycje szkolne. Jednolita ustawa szkolna regulująca działalność polskiego szkolnictwa została uchwalona dopiero w 1932 r.¹ Do tego czasu szkolnictwo działało w oparciu o dekrety państwowe. Od 1919 roku zgodnie z dekretem z 7 lutego tegoż roku, obowiązek szkolny został nałożony na dzieci w wieku od 7 do 14 lat². Nie ulega wątpliwości, iż objęcie obowiązkiem nauki szkolnej określonej wyżej grupy, przy wzrastającym w dwudziestolecie przyroście naturalnym dzieci w wieku szkolnym, spowodowało konieczność organizowania nowych placówek oświatowych. Było to również niezbędne ze względu na bardzo dużą liczbę analfabetów. Według sporządzonego w 1921 r. spisu ludności, spośród mieszkańców Polski w wieku powyżej 10 lat 33,1% było analfabetami³. Równie wysoki stosunek procentowy analfabetów do ogółu mieszkańców występował na terenie powiatu łukowskiego i wynosił on w tej samej grupie wiekowej w 1921 r. 21,69%⁴.

¹ *Ustawa z dnia 13 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa*, Dz. U. R. P. z dnia 7 maja 1932 r. nr 38, poz. 389.

² *Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o obowiązku szkolnym*, Dz. Pr. P. P. z dnia 7 lutego 1919 r. nr 14, poz. 147; Przepisy te obowiązywały na obszarze byłego zaboru rosyjskiego. Na terenach byłego zaboru austriackiego i pruskiego funkcjonowały przepisy ustanowione przez zaborców. Na uwagę zasługuje także fakt, iż dekret przewidywał obowiązek szkolny, nie zaś przymus uczęszczania do szkoły; M. Klepacz, *Kierunki organizacyjne oraz ideały wychowawcze we współczesnym szkolnictwie polskim*, Katowice 1937, s. 23.

³ J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1986, s. 341; M. Leczyk, *op. cit.*, s. 459.

⁴ *Statystyka Polski*, t. 18, s. 74-75.

Pomimo czynionych zabiegów w celu podniesienia poziomu oświaty, dziesięć lat później sytuacja nie uległa pod tym względem dużej poprawie. Nadal 20,39% łukowian w 1931 r. stanowili całkowici analfabeci, a 13,28 umiało jedynie czytać.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, sytuacja szkolnictwa łukowskiego, pomimo bogatych tradycji oświatowych⁵ była niezwykle trudna. Rolniczy charakter powiatu, brak rozwiniętego przemysłu, wywierały niewątpliwie istotny wpływ na rozwój oświaty, a niejednokrotnie także na sam stosunek do szkolnictwa.

Do 1919 r. zorganizowaną działalność oświatową na terenie Łukowa prowadziły dwie szkoły powszechne i dwie średnie. Najstarszą szkołą powszechną była otwarta w połowie XIX w. szkoła im. Grzegorza Piramowicza, której pierwszym dyrektorem był Domański, zaś jego następcą w 1919 r. został Ferdynand Widziszewski. Naukę pobierały w niej dziewczęta o różnym wyznaniu. Na uwagę zasługuje fakt, iż pomimo istnienia w tym czasie na terenie Łukowa drugiej szkoły przeznaczonej dla dzieci wyznania mojżeszowego, w szkole Widziszewskiego około 30% uczennic stanowiły Żydówki. Można przypuszczać, że wpływ na to wywierała lokalizacja tejże szkoły w centrum miasta, w pobliżu ulic zamieszkałych przez społeczność żydowską.

W mieście istniała, jak powyżej wspomniano, także szkoła powszechna dla dzieci żydowskich. Początki jej działalności związane były z organizacją „Mizrachi”, która założyła w 1917 roku 4-klasową prywatną szkołę kształcącą około dwustu dzieci. Działania wojenne 1920 r. oraz związane z nimi rekwizycje lokali przyczyniły się do zamknięcia szkoły na kilka miesięcy. W 1921 roku reaktywowała ona swoją działalność. W latach 1918-1939 kilkakrotnie zmieniał się status prawny placówki. W 1923 r. była to 4-klasowa Szkoła Powszechna nr 4 dla dzieci świętujących sobotę, wkrótce przekształcono ją w publiczną szkołę państwową⁶, a następnie stała się Publiczną Szkołą Powszechną nr 4.

⁵ Początki szkolnictwa w Łukowie pochodzą z 1701 r., kiedy sprowadzony do Łukowa zakon pijarów rozpoczął nauczanie. Szkoła ta stanowiła ewenement w skali całego kraju. Spośród trzynastu szkół pijarskich utworzonych w Koronie do końca XIII w. tylko szkoła łukowska powstała dzięki zbiorowej inicjatywie lokalnej szlachty. Pozostałe stanowiły prywatne fundacje świeckich i kościelnych dygnitarzy. S. Postek, *Dzieje szkoły pijarskiej w Łukowie 1701-1833*, [w:] *Annalecta*, R. V 1996, z. 2, s. 141-169.

⁶ Różnica pomiędzy państwowymi szkołami dla dzieci żydowskich, a szkołami tego samego typu dla dzieci polskich polegała na tym, że w pierwszych zajęciach nie odbywały się w soboty i ważniejsze święta żydowskie oraz (w większości przypadków) nauczano religii mojżeszowej. B. Szyszka, *Szkolnictwo żydowskie na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, [w:] *Z dziejów społeczności żydowskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, pr. zb. pod red. J. Doroszewskiego i T. Radzika, Lublin 1992, s. 57.

Obok wyżej wymienionych szkół na terenie Łukowa mieściły się jedyne w całym powiecie dwie szkoły średnie: Gimnazjum Państwowe im. Tadeusza Kościuszki i Gimnazjum Żeńskie, przekształcone z 4 - klasowej pensji żeńskiej. W roku szkolnym 1924/25 w obu szkołach średnich na terenie miasta 27 nauczycieli uczyło 478 uczniów (339 chłopców w Gimnazjum im. T. Kościuszki i 139 dziewcząt w Gimnazjum Żeńskim)⁷.

Wśród łukowian nie zabrakło ludzi dostrzegających konieczność tworzenia szkół powszechnych, w których dzieci i młodzież mogłyby zdobywać potrzebną wiedzę. Mając nadzieję, że powszechność nauczania będzie realizowana, od 1919 roku rozpoczęto organizowanie nowych szkół na terenie miasta i okolic. W październiku 1919 r. z inicjatywy Łukowskiego Koła Związku Kolejarzy, przy poparciu wydziału szkolnego Warszawskiej Dyrekcji Kolei Państwowych rozpoczęła działalność 7-klasowa Szkoła Powszechna im. Józefa Piłsudskiego. Jej otwarcie stało się ważnym wydarzeniem dla lokalnej społeczności, ponieważ znaczna liczba dzieci zamieszkująca dzielnicę kolejową, miała dotychczas utrudniony dostęp do oświaty. Dzieci kolejarzy przed I wojną światową dojeżdżały codziennie do szkoły w Siedlcach. Pozostałe dzieci zamieszkujące dzielnicę kolejową, pochodzące w większości z rodzin rolników i rzemieślników, najczęściej nie uczęszczały do żadnej szkoły⁸.

Od 15 listopada 1919 roku rozpoczęto lekcje w kolejnej nowo otwartej szkole im. ks. Stanisława Konarskiego.⁹ Pierwszym jej kierownikiem był Józef Szładak. Ze względu na trudności lokalowe w pierwszym roku działalności szkoła mogła przyjąć zaledwie 157 dzieci, nad którymi opiekę sprawowała sześciuosobowa kadra nauczycieli.

Pomimo organizowania w okresie dwudziestolecia międzywojennego nowych szkół powszechnych, sytuacja szkolnictwa w Łukowie i całym powiecie łukowskim wyglądała o wiele gorzej, niż na przykład w sąsiednim powiecie siedleckim, chociaż oba wchodziły w tym czasie w skład jednego obwodu szkolnego. Przykładowo w powiecie siedleckim w roku szkolnym 1937/38 szkoły 1 i 2 klaso-

⁷ K. Jastrzębska, *Życie polityczne Łukowa i powiatu łukowskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Łuków i okolice w XIX i XX w.*, Warszawa 1989, s. 83.

⁸ Dzieci pracowników kolejowych przed I wojną światową dojeżdżały codziennie do szkoły w Siedlcach. Pozostałe dzieci z tego terenu, pochodzące w większości z rodzin rolników i rzemieślników, najczęściej nie uczęszczały do żadnej szkoły. *10 lat (1919/1920-1929/30) 7-mio Klasowej Szkoły Powszechnej im. Józefa Piłsudskiego w Łukowie*, Łuków 1930, s. 3.

⁹ Początki szkoły im. Ks. S. Konarskiego sięgają okupacji niemieckiej, ale zorganizowana jej działalność rozpoczęła się dopiero w 1919 r. J. S. Majewski, *Łuków miasto powiatowe w województwie lubelskim*, Monografia, Łuków 1930, s. 101.

we¹⁰ nauczały 25% dzieci (6275 uczniów uczęszczających do 74 szkół), a w powiecie łukowskim 40% (8576 uczących się w 97 szkołach). Zatem prawie połowa dzieci z terenu łukowskiego, objęta obowiązkiem szkolnym, pobierała naukę w szkołach o najniższej strukturze organizacyjnej. Także w przypadku szkół 7-klasowych stosunek procentowy dzieci uczących się w tych szkołach w powiecie łukowskim był prawie o połowę niższy i wynosił 18% (7868 uczniów uczęszczających do 12 szkół), niż w siedleckim gdzie wynosił on 30% (4036 uczniów do 8 szkół)¹¹. W samym mieście Łukowie sytuacja wyglądała o wiele lepiej, ponieważ spośród siedmiu 7 - klasowych szkół funkcjonujących w trzech głównych miastach powiatu (Łukowie, Kocku i Stoczku), aż 4 mieściły się w mieście powiatowym.

Powszechnym problemem szkół łukowskich był brak pomieszczeń szkolnych, które zdołałyby pomieścić wszystkie dzieci objęte obowiązkiem nauki. Wprawdzie w latach 1919-1920 odzyskana została część budynków szkolnych zajętych przez zaborcę, ale ich większość z nich na skutek działań wojennych była w znacznym stopniu zniszczona. W związku z tym szkoły łukowskie rozlokowano w wynajętych budynkach, najczęściej nie nadających się do przeznaczonego im celu. Dodatkową trudność w zarządzaniu szkołą, a także w tworzeniu więzi między uczniami, stanowiło rozmieszczenie niektórych placówek w lokalach położonych w kilku skrajnych częściach miasta. I tak na przykład Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 posiadała w 1919 r. izby lekcyjne w wynajętym drewnianym domu przy ul. 11 listopada. Dom ten posiadał 2 pokoje, kuchnię i 3 zimne sale szkolne, w których uczyło się 157 dzieci. Wkrótce jednak okazał się on zbyt ciasnym, w związku z tym wynajęto na potrzeby szkoły nowe pomieszczenie przy ul. Żelechowskiej. Odtąd w pięciu salach lekcyjnych uczyło się 330 uczniów. Jednak już w roku szkolnym 1920/21 ze względu na trudności lokalowe nie zostało przyjętych do szkoły 156 spośród 600 zapisanych uczniów¹². Pod koniec lat trzydziestych placówka ta zajmowała lokale w 4 domach odległych od siebie o 1-2 km. Podobnie wyglądała sytuacja w pozostałych szkołach. Ze względu na trudności lokalowe Gimnazjum

¹⁰ Publiczne szkoły powszechne charakteryzowały się różnym stopniem organizacyjnym, który był uzależniony od ilości dzieci w wieku szkolnym zamieszkałych w danym obwodzie. I tak dla 60 dzieci organizowana była szkoła jednoklasowa, od 61 do 100 szkoła dwuklasowa, od 101 do 150 szkoła trzyklasowa, od 151 do 200 czteroklasowa, od 201 do 250 pięcioklasowa, od 151 do 300 sześcioklasowa, przy ponad 300 uczniach - siedmioklasowa. Struktura organizacyjna szkół była regulowana Ustawą z dn. 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych, Dz. U. Rz. P. nr 18 z 22 marca 1922 r., poz. 143.

¹¹ Archiwum Państwowe w Siedlcach, Inspektorat Szkolny, Siedleckie Materiały Statystyczne, k. 37, 38.

¹² J. S. Majewski, *Łuków miasto powiatowe...* Monografia, s. 101.

im. T. Kościuszki zostało zmuszone do przekształcenia się z profilu matematyczno-przyrodniczego na humanistyczny.

Dążąc do zmniejszenia problemu braku pomieszczeń szkolnych w Łukowie w sierpniu 1922 r. Rada Miejska postanowiła wybudować 4 gmachy z przeznaczeniem na cele oświatowe. Z dostępnych danych wynika, iż do końca lat trzydziestych, udało się wybudować nowy gmach jedynie dla szkoły nr 3. Niewątpliwie wynikało to z braku możliwości współfinansowania budownictwa szkolnego przez państwo, jak zakładały to wcześniejsze plany oświatowe¹³.

Duża liczba dzieci przy ogromnych trudnościach lokalowych i braku wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej spowodowała, iż w łukowskich szkołach powszechnie spotykane były klasy 40-60 osobowe. Czasem zdarzało się, że na jednego nauczyciela przypadało nawet 90 dzieci. Stan taki przyczyniał się do pogorszenia i tak trudnych warunków nauczania. Zważywszy jednak na bardzo wysoki procent analfabetów w społeczności łukowskiej, Rada Szkolna Powiatowa i Okręgowa w Łukowie na posiedzeniu w dniu 7 maja 1921 r. podjęła uchwałę wprowadzającą powszechne, przymusowe i obowiązkowe nauczanie w Łukowie, Kocku, Stoczku i Trzebieszowie oraz wsiach na terenie powiatu, dysponujących odpowiednimi lokalami¹⁴. Pomimo podjętych kroków w roku szkolnym 1924/25 do szkół nie mogło dostać się około 25% dzieci w wieku szkolnym¹⁵.

Kryzys w szkolnictwie pogłębiało jego ciągłe niedofinansowanie. Wystarczy wspomnieć, iż w omawianym okresie czasu szkoły utrzymywane były z podatków płaconych przez ludność na rzecz samorządu. W związku z tym im biedniejsza była gmina, tym gorzej wyglądała sytuacja szkolnictwa. Strukturę wydatków poniesionych przez budżet miasta Łukowa na cele oświatowe prezentuje tabela.

¹³ Część kosztów budowy lokali szkolnych miała być podzielona między państwo i gminy (po połowie). Wkrótce jednak okazało się, że państwo nie było w stanie przekazać obiecanych sum na budynki szkolne. W związku z tym pozostawiono gminom obowiązek zabezpieczenia odpowiednich pomieszczeń dla szkół. Jednakże wygórowane żądania stawiane lokalom szkolnym uniemożliwiły gminom budowę gmachów. W takiej sytuacji dzieci, albo uczyły się w dotychczasowych „nędznych chatkach”, albo nie miały żadnej szkoły; M. Klepacz, *op. cit.*, s. 16.

¹⁴ H. Mierzwiński, *Dzieje Kocka do roku 1939*, Warszawa 1990, s. 231.

¹⁵ M. Słonimski, *Zadania Związków Komunalnych w na terenie powiatu łukowskiego w chwili obecnej i najbliższej przyszłości*, „Gazeta Łukowska” nr 10, 1925 r.

TABELA

**Wydatki poniesione z budżetu miasta Łukowa na cele oświatowe
w latach 1924/25 – 1936/37.**

Cel	Rok							
	1924/25		1927/28		1930/31*		1936/37	
	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
Przychody	150 443,05	-	368 261, 67	-	523 357,0	-	221469,19	-
Wydatki ogółem	144 614,80	100	407 057,75	100	522 118,0	100	221469,19	100
Wydatki na oświatę	10 771,78	7,5	83611,98	20,5	77 995,0	14,9	32 955	14,9

* preliminowano

Źródło: APS Akta miasta Łukowa, sygn.6, *Sprawozdanie rachunkowe z wykonania budżetu administracyjnego za 1936-1937*; J. S. Majewski, *Łuków miasto powiatowe w województwie lubelskim*. Monografia, Łuków 1930, s. 81

Analiza przedstawionych w tabeli danych pozwala stwierdzić, że przy ogromnym wzroście potrzeb szkolnictwa, samorządowe wydatki na cele oświatowe wahały się w latach 1924-1931 w granicach od 7,5% do 20,5%. Przy czym w okresie wzmożonego napływu dzieci do szkół, budżet oświatowy samorządu miejskiego stopniowo zmniejszał się. Zjawisko to było powszechne w całym szkolnictwie polskim. Budżet oświatowy w Polsce spadł z 626,1 mln złotych (17,1%) w roku szkolnym 1929/30 do 411,2 mln złotych w 1935/36 (14,4%)¹⁶. Związane było to z narastającym kryzysem gospodarczym, który miał wpływ również na stan finansów oświaty. W przypadku Łukowa sytuację utrudniały ponadto rozpoczęte w początku lat dwudziestych inwestycje. Miasto borykało się wówczas z długiem zaciągniętym na budowę łaźni i elektrowni miejskiej.

Sytuacja szkolnictwa łukowskiego w dwudziestoleciu międzywojennym należała do bardzo trudnych. Jednakże dzięki ofiarności wielu mieszkańców i bezinteresownej pracy pedagogów, szkolnictwo łukowskie pomimo napotykaných trudności mogło objąć swym zasięgiem coraz większą liczbę dzieci i młodzieży.

¹⁶ *Polska Odrodzona ...op. cit.*, s. 522.

2. Szkolne organizacje młodzieżowe

Ważną rolę w życiu szkolnym odgrywały organizacje uczniowskie. Przyczyniały się one do kształtowania postaw i charakterów młodzieży oraz służyły wpajaniu jej zasad etyczno-moralnych. Jednocześnie umożliwiały uczniom wspólne spędzanie wolnego czasu oraz pracę na rzecz społeczności uczniowskiej. W każdej szkole funkcjonowało z reguły przynajmniej kilka takich organizacji.

Najbardziej rozpowszechnione w szkołach były różnego typu samorzady. Forma ta nie była narzucona młodzieży, ale wynikała z potrzeb uczniów. Pretekstem do organizowania samorządów stawały się różne sytuacje i potrzeby szkolne, chociażby takie jak: zorganizowanie przedstawienia dla szerszej publiczności, obowiązek utrzymania porządku w klasie itp. Powstające w klasach instytucje o charakterze samorządowym obejmowały stopniowo całość życia danej grupy i jej potrzeb. Początkowo samorzady kierowały się umownymi zasadami, z czasem konieczność określenia kompetencji i obowiązków doprowadziła do spisania regulaminów lub statutów, uchwalanych przez samych uczniów. Zwykle taki pierwszy statut, sporządzany w większości łukowskich szkół powszechnych, wprowadzał bardzo surowe zasady i prawie nieograniczoną władzę jednostek. I tak na przykład w regulaminie samorządu klasy piątej Szkoły Powszechnej nr 3 w Łukowie czytamy: „Na pierwszym miejscu samorządu stoi wojewoda. Jak się wszyscy na niego zgodzą i go wybiorą, to ma on prawo rządzić całą klasą i swoimi podwładnymi”¹⁷. Organizacje samorządowe młodzieży wyższych klas szkół powszechnych i średnich były doskonalsze, a sama ich forma bardziej przypominała zrzeszenia społeczne. Większość samorządów stawiała sobie za cel realizację takich zadań jak:

- * zbiorowa dbałość o honor klasy, przez wzajemne czuwanie nad sobą w szkole i poza nią,
- * utrzymanie porządku i czystości w klasie,
- * pomoc w nauce słabszym koleżankom i kolegom,
- * prowadzenie kasy oszczędnościowej,
- * wydawanie gazetki szkolnej¹⁸.

Dla tych, którzy nie mogli sprostać wymaganiom obowiązującego programu nauczania, wielokrotnie w sposób samorzutny uczniowie organizowali pomoc w postaci kół samokształceniowych. W Szkole Powszechnej im. J. Piłsudskiego w latach 1918-1939 tradycją było organizowania tego typu koła przez uczniów siódmych klas. Członkowie koła zbierali się w godzinach pozalekcyjnych, czytali wspólnie obowiązujące utwory, wygłaszali referaty, a niejednokrotnie odczytywali

¹⁷10 lat (1919/1920 – 1929/30) 7-mio Klasowej Szkoły Powszechnej im. Józefa Piłsudskiego w Łukowie, Łuków 1930, s. 3.

¹⁸Ibidem.

i poddawali krytyce próby własnej twórczości. Często w spotkaniach tych uczestniczyli nauczyciele, wspierając młodzież swoimi wskazówkami i wyjaśnieniami.

Na szczególną uwagę zasługuje działalność młodzieży w szkolnych zespołach dramatycznych, chórach, czy orkiestrach, działających na terenie większości łukowskich szkół. W dwudziestoleciu międzywojennym największymi sukcesami na niwie kulturalnej mogła poszczycić się szkoła kolejowa i Gimnazjum Męskie. Już w pierwszym roku istnienia szkoły kolejowej zorganizowana została choinka, połączona z loterią fantową. W czasie tej uroczystości odegrany został obrazek sceniczny pt. „Szkoła”, pióra nauczyciela Stanisława Gałązki. W latach dwudziestych uczniowie szkoły wielokrotnie organizowali występy sceniczne zarówno dla publiczności szkolnej, jak i dla widzów dorosłych. W repertuarze młodych artystów znalazły się między innymi takie sztuki jak: „Czarodziejskie skrzypki”, „Przybierzeli do Betlejem”, „Chłodni i głodni”.

Własny zespół teatralny posiadała także młodzież gimnazjalna. Wielkim wydarzeniem artystycznym dla miasta stała się wystawiona przez nią szopka. Bohaterami jej były osoby piastujące najważniejsze urzędy w Łukowie i poza miastem. Sztukę wzbogacono piosenkami o szkole, mieście, klasach i profesorach¹⁹. Nie był to jedyny występ gimnazjalistów, wielokrotnie brali oni udział w sztukach wystawianych przez zespół teatralny łukowskiego „Ogniwa”.

Ważne miejsce w Gimnazjum Męskim zajmowała orkiestra prowadzona przez Aleksandra Bryka. W jej repertuarze znalazły się marsze, melodie nastrojowe i taneczne. Wielokrotnie orkiestra gimnazjalna brała udział w organizowanych na terenie miasta defiladach, obchodach świąt państwowych i religijnych. Gimnazjaliści koncertowali często na scenie „Ogniwa” i w sali kina „Oaza”. W kameralnym gronie przygrywali, przy okazji organizowanych wspólnie z dziewczętami z Gimnazjum Żeńskiego, „sobótkach” i wieczorkach muzyczno-literackich²⁰.

W życiu młodzieży szkolnej ważną rolę odgrywało również harcerstwo. Na początku lat dwudziestych w skład koedukacyjnego hufca łukowskiego, którego komendantem był Franciszek Koziarz, wchodziło 5 drużyn harcerskich. Dwie zorganizowane były przy szkole kolejowej. Były to: III Drużyna Męska im. Stefana Czarnieckiego i V Drużyna Żeńska im. Emilii Plater²¹. Obie drużyny prowadziły bardzo intensywną działalność. Do roku szkolnego 1928/29 zorganizowały 2 kursy dla zastępowych, 168 zbiórek drużyn, 238 zbiórek zastępów, 26 wycieczek, 22 wieczornice harcerskie, 6 przedstawień teatralnych, kurs koszykarstwa i oprawy książek. Harcerze z drużyny męskiej doskonalili posiadane umiejętności organizu-

¹⁹ R. Grafik, *Dzieje maturzystów Gimnazjum i Liceum im. T. Kościuszki w Łukowie rocznik 1937*, Łuków 1997, s. 23.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, s. 18.

jąc naukę terenoznawstwa, zaś harcerki pod kierownictwem nauczycielki J. Maksymiuk, trenowały gimnastykę plastyczną. Opiekunami harcerzy byli następujący nauczyciele: S. Zdanowska, F. Kruczkowska, A. Kolosówna, J. Rutkowska, K. Sabowa, J. Gronkiewicz-Maksymiukowa, F. Miłoś, W. Benendo, J. Wnuk, F. Koziaż²².

Harcerstwo posiadało stare tradycje w łukowskich szkołach średnich²³. Już od 1912 r. na terenie Gimnazjum Męskiego istniała drużyna skautowa, a 4 lata później powstała I Drużyna Harcerska im. B. Głowackiego, która działała do 1926r. W 1921 r. harcerze mogli prowadzić działalność w szeregach drużyny noszącej imię Adama Mickiewicza. Drużyna ta od 1927 r. była jedyną drużyną harcerską działającą na terenie gimnazjum.²⁴ W latach 1922 - 1925 w Łukowie funkcjonowała również VI Drużyna Zuchów im. T. Kościuszki. Do 1925 r. w hufcu żeńskim działały dwie drużyny: II Drużyna Żeńska im. Marii Konopnickiej zorganizowana przy pensji żeńskiej oraz wspomniana wyżej Drużyna im. Emilii Plater. Harcerstwo uczyło młodzież hartu, wytrwałości, radzenia sobie w trudnych życiowych sytuacjach. Jednocześnie umożliwiało przyjemne spędzenie czasu na organizowanych obozach i wycieczkach. Trudności finansowe na jakie napotymano harcerze starali się przezwyciężać organizując loterie fantowe, zabawy, przedstawienia i gry sportowe. Podejmowane inicjatywy zespalały młodzież szkolną oraz integrowały uczniów pochodzących z różnych środowisk społecznych.

W mieście działało w okresie dwudziestolecia Koło Przyjaciół Harcerzy, na czele którego stał dyrektor gimnazjum Piotr Krechowicz oraz nauczyciel Stanisław Federowicz. Koło starało się przede wszystkim nieść pomoc materialną potrzebującym harcerzom. W pracy tej nauczycieli wspierali harcerze wśród których najbardziej wyróżnili się Dobromirski i Mich, pełniący funkcje drużynowych w drużynie gimnazjalnej i drużynach działających na terenie miasta.

Wśród wielu organizacji uczniowskich działających na terenie łukowskich szkół należy wymienić Organizację Pracy Obywatelskiej Młodzieży - Straż Przednia. Ta prorządowa organizacja młodzieżowa działająca na początku lat trzydziestych, znalazła sympatyków i członków również na terenie łukowskiego Gimnazjum Męskiego. Inicjatorką utworzenia Straży Przedniej w gimnazjum była nauczycielka Andrzejewska, która także w początkowym okresie działalności organizacji miała decydujący wpływ na jej skład. Młodzież zgromadzona na uroczystych zbiórkach odczytywała przygotowane przez siebie referaty, często podejmujące

²² *10 lat (1919/1920-1929/30) 7-mio Klasowej Szkoły Powszechnej im. Józefa Piłsudskiego w Łukowie*, Łuków 1930, s. 3.

²³ *Dziesięciolecie I Męskiej Drużyny im. Adama Mickiewicza i II Męskiej Drużyny im. Stefana Czarnieckiego - jednodniówka*, Łuków 1931.

²⁴ R. Grafik, *Dzieje maturzystów...*, s. 20.

aktualne tematy z życia państwa, bądź lokalnej społeczności. W 1935 r. członkowie łukowskiego oddziału Straży Przedniej uczestniczyli w obozie letnim w Serwach, zorganizowanym przez lubelski okręg Straży. Organizacja ta przygotowywała młodzież do pracy obywatelskiej i wypełniania przyszłych obowiązków wynikających z uczestnictwa w życiu społecznym i publicznym. Można przypuszczać, że cieszyła się ona dużą popularnością, skoro do grona jej członków dopuszczano tylko osoby wybrane.

Aktywni fizycznie uczniowie mogli rozwijać swoją sprawność w szkolnych kołach sportowych. Na terenie Łukowa największą popularnością cieszył się zorganizowany przy gimnazjum Szkolny Klub Sportowy „Orleń”. Opiekę nad młodymi sportowcami sprawował na początku lat trzydziestych Stefan Fedorowicz. Klub sportowy „Orleń” rywalizował z grającym w I lidze klubem sportowym „Strzelec” zorganizowanym przy łukowskim garnizonie.

Oprócz wyżej wymienionych organizacji szkolnych w każdej szkole działalność prowadziły oddziały PCK. Szkolne koła PCK dzieliły się zazwyczaj na sekcje. W Szkole Powszechnej nr 3 w roku szkolnym 1938/39 działały sekcje: - sanitarno - higieniczna, - imprezowa, - społeczna. Praca pierwszej sekcji polegała na udzielaniu doraźnej opieki medycznej w nagłych wypadkach, a także sprawowaniu nadzoru nad apteczką szkolną. Druga sekcja organizowała wieczorki towarzyskie, choinki, a w okresie „Tygodnia PCK” przedstawienia związane tematycznie z pracą organizacji. Sekcja społeczna przygotowywała paczki w okresie świątecznym dla uczniów wywodzących się z biednych rodzin, a w okresie zimowym rozdawała tran²⁵. Szkolne koła PCK organizowały odczyty, na których wygłaszano referaty o treści związanej z higieną, prenumerowały pisma czerwonokrzymskie takie jak: „Czyn Młodzieży PCK”. Najbardziej aktywnym kołem na terenie łukowskich szkół było koło działające przy Gimnazjum Żeńskim. Uzyskało ono w 1934 r. pierwszą nagrodę na Ogólnopolskim Konkursie Międzyszkolnej Korespondencji PCK. Doniosłość zdarzenia podkreślił fakt przybycia do Łukowa na uroczystą akademię, połączoną z wręczeniem nagrody, ministra Alfonsa Kühna – Prezesa Zarządu Głównego PCK²⁶.

Młodzież szkolna chętnie wstępowała również do kół Ligi Obrony Powietrznej Państwa. W 1933 roku w powiecie łukowskim było 21 kół LOPP zrzeszających osoby dorosłe i 35 szkolnych kół. Uczniowie brali intensywny udział w ćwiczeniach z zakresu obrony przeciwgazowej oraz biernej obrony przeciwlotniczej. W 1928 roku 128 uczennic z Gimnazjum Żeńskiego i 253 uczniów Gimnazjum Męskiego należało do LOPP. Niewątpliwie czynnikiem przyciągającym mło-

²⁵ *Kronika Szkoły Powszechnej nr 3 cz. I*, k. 289.

²⁶ *Wielki sukces Koła Młodzieży PCK przy Gimnazjum Żeńskim w Łukowie*, [w:] *Życie Podlasia*, nr 1, 1934 r., s. 2.

dzień były wyjazdy organizowane dla członków szkolnych kółek m.in. do Białej Podlaskiej gdzie zwiedzili fabrykę samolotów. Dla osób bardziej zainteresowanych lotnictwem urządzono w mieście modelarnię lotniczą w której mogli poznawać tajniki budowy samolotów²⁷.

3. Oświata pozaszkolna

Dopełnieniem systemu szkolnictwa powszechnego była oświata pozaszkolna. J.S. Majewski pisał o niej, że „... jest rzeczą po prostu konieczną, jako środek zabezpieczający powrotny analfabetyzm. Oświata pozaszkolna pojęta nie jako nauczanie dorosłych analfabetów, lecz jako podtrzymywanie zdobytej wiedzy i doksztalcanie dorosłych obywateli po ukończeniu szkół, przede wszystkim powszechnych, jest istotną gwarancją ustalenia się raz osiągniętego stopnia oświecenia szerokich warstw ludności.”²⁸. Niewątpliwie potrzeba utrwalania zdobytych w szkołach przez dzieci i młodzież umiejętności czytania i pisania była konieczna. Wydaje się jednak, że także wśród dorosłych oświata pozaszkolna mogła przyczynić się do podniesienia poziomu wiedzy. Powszechnym wyrazem skali analfabetyzmu występującego wśród dorosłych mieszkańców Łukowa i okolic były teksty umieszczane na szyldach sklepów. Można było wówczas przeczytać między innymi takie napisy: „Sprzedaż szlezi”, „Reperacj koljaszy”, „Ręcam za robotę”, czy też „Piff i zakusaki” (piwo i zakąski)²⁹. Przytoczone powyżej przykłady szyldów i wywieszek sklepowych urągających podstawowym zasadom pisowni i gramatyki, świadczą o zaspokojonych jedynie w minimalnym stopniu ówczesnych potrzebach oświatowych. Wprawdzie jeszcze przed rokiem 1918 wśród różnych grup społecznych organizowane były kursy stawiające sobie za cel krzewienie wiedzy, działały biblioteki, wychodziła lokalna prasa, jednak nie obejmowały one swym zasięgiem wszystkich środowisk. Niewątpliwie wpływ na to wywierał brak planowanego działania w zakresie oświaty pozaszkolnej oraz związany z tym sporadyczny charakter podejmowanych w tym kierunku wysiłków. Można przypuszczać, że kroki te nie tylko nie doprowadziły do osiągnięcia zamierzonego celu, ale niejednokrotnie przyczyniały się do zniechęcenia zarówno wśród organizatorów kursów, jak i słuchaczy.

Dodatkowym czynnikiem utrudniającym działanie w kierunku krzewienia oświaty pozaszkolnej były trudności finansowe, z którymi borykała się cała polska oświata. Należy jednakże stwierdzić, iż stosunek zarówno samych mieszkańców, jak i władz powiatu łukowskiego do problemu nauczania pozaszkolnego, z biegiem

²⁷ *Z życia organizacji, Gazeta Powiatu Łukowskiego*, nr 5(12), 1929 r., s. 11.

²⁸ J. S. Majewski, *Łuków miasto powiatowe...* Monografia 1930, s. 105.

²⁹ *Gazeta Łukowska*, nr 1, 1925, s. 5; R. Orłowski, J. R. Szaflik, s. 133-134.

lat pozytywnie zmieniał się. Najlepiej zjawisko to obrazuje struktura wielkości budżetu przeznaczanego przez Sejmik Powiatowy na cele oświaty pozaszkolnej. Według danych z 1922 r. przeznaczono na zasiłki na kursy dla analfabetów 1 mln. marek, rok później 2 mln. Do 1924 r. fundusze przeznaczone na nauczanie z budżetu Sejmiku wystarczały na skromne wymogi dla osób lub instytucji podejmujących się pracy oświatowej wśród dorosłych. Dopiero budżet z 1925 r. w wysokości 5000 zł. pozwolił pokryć jedną dziesiątą faktycznych potrzeb. Jednocześnie w trosce o właściwy rozwój działań oświaty pozaszkolnej uchwałą Sejmiku Łukowskiego z 31 marca 1925 r. powołano Komisję Oświaty Pozaszkolnej na czele ze starostą łukowskim³⁰. Miała ona objąć pomocą kulturalno-oświatową jak najszerszą grupę ludności powiatu, która nie podlegała ramom wieku, określonego ustawą dla szkolnictwa powszechnego i średniego. Komisja stawiała sobie za cel organizowanie systematycznych kursów w ramach programu 7-kl. szkoły powszechnej. Ugruntowaniu zdobytej wiedzy miała służyć także tworzona na terenie całego powiatu łukowskiego sieć bibliotek stałych i ruchomych oraz czytelni. Ponadto Komisja Oświaty Pozaszkolnej inicjowała różnego typu akcje o charakterze kulturalno-oświatowym, które miały pomagać w zdobywaniu nowych i ugruntowaniu starych wiadomości. Jedną z nich odbyła się na przełomie 1937/38 r. w Łukowie.

W ramach tego typu akcji zazwyczaj prowadzono pracę oświatową za pomocą tzw. Uniwersytetu Powszechnego - wieczorowych szkół dla dorosłych i młodocianych, kursów dla przedpoborowych, a także świetlic dla byłych wychowanków. W zorganizowanym od 16 stycznia do 14 marca 1938 r. Uniwersytecie Powszechnym udział wzięło 28 słuchaczy, którzy wysłuchali wykładów m.in. z zakresu archeologii, biblii, literatury polskiej, biologii, nauki o Polsce współczesnej. Szkoła wieczorowa działająca od 1 grudnia 1937 r. do 13 maja 1938 r. przygotowywała słuchaczy do egzaminu przed Państwową Komisją Egzaminów Nadzwyczajnych z zakresu wiadomości 7 kl. Szkoły Powszechnej. Wśród 17 uczestników kursów egzamin zdało 14 osób³¹.

Wielokrotnie organizowano także zajęcia świetlicowe. Najczęściej były one prowadzone trzy razy w tygodniu w godzinach od 17 do 20. Uczestnicy zajęć pod opieką pedagogów brali udział w zajęciach kulturalno - artystycznych i rozrywkowych.

Jedną z form pracy oświatowej była organizacja różnego typu kursów doszkalających głównie w określonym profilu zawodowym. Działalność ta miała duże znaczenie, chociaż by ze względu na fakt, że pierwsza szkoła umożliwiająca zdobycie zawodu powstała w Łukowie dopiero w 1927 r. Zorganizowana została dzięki staraniom Koła Okręgowego Polskiej Macierzy Szkolnej. Jej celem było

³⁰ *Oświata pozaszkolna w powiecie łukowskim*, *Gazeta Łukowska* nr 11, 1925 r., s. 10-11.

³¹ *Wyniki akcji kulturalno-oświatowej*, *Kronika Ziemi Łukowskiej*, nr 2, 1938 r., s. 13-15.

przygotowanie słuchaczy do wykonywania zawodów rzemieślniczych, przemysłowych i handlowych. W dniu 1 marca 1927 r., kiedy otwarto szkołę, jej słuchaczami było 60 dziewcząt i chłopców głównie narodowości polskiej. Większość uczniów szkoły zawodowej wywodziła się z rodzin rzemieślniczych³². W roku szkolnym 1929/30 do szkoły zawodowej kierowanej przez Maksymiliana Madeja uczęszczało na kursy wieczorowe 110 słuchaczy nad którymi opiekę sprawowała siedmioosobowa kadra nauczycielska. Ze względu na trudności lokalowe szkoła korzystała z pomieszczeń Szkoły Powszechnej im. Konarskiego mieszczących się przy ul. T. Kościuszki³³.

Można przypuszczać, że szkoła ta była najwyżej zorganizowaną placówką oświatową w powiecie łukowskim, która dawała młodzieży przygotowującej się do określonego zawodu najlepsze wykształcenie ogólne i teoretyczno-zawodowe. Niemniej jednak nie zaspokajała ona potrzeb całej młodzieży łukowskiej. W 1929 roku około stu osobowa grupa uczniów musiała dojeżdżać do szkoły zawodowej w Siedlcach, a ponad dwieście osób dojeżdżało prawdopodobnie do innych szkół zawodowych, zlokalizowanych poza Siedlcami.

Możliwość zdobycia odpowiedniego przygotowania zawodowego stwarzały również organizowane przez różne towarzystwa, a także Powiatową Komisję Oświaty Pozaszkolnej kursy zawodowe. Dużą popularnością wśród młodzieży cieszyły się kursy handlowe organizowane pod patronatem Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Dążąc do podniesienia poziomu oświaty wśród mieszkańców powiatu łukowskiego Powiatowa Komisja Oświaty Pozaszkolnej przy współudziale Powiatowej Biblioteki Publicznej organizowała także kursy bibliotekarskie. Podczas kursu zorganizowanego w listopadzie 1938 r. (17-21 listopada) 42 słuchaczy z różnych gmin po ukończeniu go wyposażono w komplety bibliotek ruchomych.³⁴

Podjmując rozważania nad oświatą pozaszkolną na terenie Łukowa i powiatu nie można pominąć działań oświatowych skierowanych do najliczniej reprezentowanej w powiecie grupy zawodowej, jaką stanowili rolnicy. Pod względem przygotowania teoretycznego do wykonywanego zawodu poziom tej grupy był bardzo niski. Jedynie nieznaczny odsetek młodzieży wiejskiej uczęszczał do szkół rolniczych. Niewątpliwie wpływ na ten stan miał zarówno brak tego typu szkoły w Łukowie, jak i wysokie koszty internatów, przy szkołach w Dęblinie czy Siedlcach. Dążąc do uzupełnienia posiadanej przez rolników wiedzy zdobywanej za pomocą działań praktycznych, organizowano w powiecie kursy dokształcające. Ich inicjatorami były m.in. Związek Młodzieży Wiejskiej i Związek Zawodowy Rolników w Łukowie. Jednak nie zawsze kursy te spotykały się z zainteresowaniem slu-

³² *Z życia organizacji Polskiej Macierzy, Gazeta Powiatu Łukowskiego*, nr 3, 1928 r., s. 12.

³³ J. S. Majewski, *Łuków miasto powiatowe ...*, Monografia 1930, s. 107.

³⁴ *Kurs bibliotekarski w Łukowie, Podlasie*, nr 108(183), 1939 r., s. 11.

chaczy, czego przykładem był kurs zorganizowany przez Z.M.W. w październiku 1929 r. Uczestniczyło w nim jedynie 21 osób z okolicznych Kół Młodzieży i kilku starszych gospodarzy³⁵.

Więszą popularność zdobyły sobie organizowane na terenie całego powiatu Niedzielne Uniwersytety Ludowe na których referenci, wygłaszali wykłady i odczyty z różnych dziedzin gospodarki. Do najczęściej poruszanych zagadnień rolniczych należały tematy związane z hodowlą, sadownictwem, pszczelarstwem, a także sposobami zbytu produktów rolnych. Słuchaczami NUL z reguły była młodzież, chociaż zdawało się, że i starsi rolnicy przychodzili aby posłuchać wykładów.

Ważnym terenem objętym pracą oświatową był garnizon łukowski. Po przybyciu do jednostki rekruci, którzy nie mieli dostatecznie opanowanej umiejętności czytania i pisania, zgodnie z uchwałą sejmową z 1919 r. mieli obowiązek uczęszczania na kursy. Od roku 1921, kursy nauki przymusowej zostały wznowione po przerwie, spowodowanej demobilizacją armii oraz dyslokacją znacznej części jednostek do stałych garnizonów. Rozpowszechniono wówczas hasło „Szeregów armii nie może opuścić analfabeta”. Wkrótce jednak okazało się, że trudności kadrowe, finansowe, a także brak odpowiednich pomieszczeń w znacznym stopniu utrudniały pracę oświatową³⁶. Z pomocą wojsku przyszedł w drugiej połowie lat dwudziestych Polski Biały Krzyż oraz lokalne organizacje społeczne. W Łukowie pierwsza inicjatywa zorganizowania kursów dla żołnierzy, zrodziła się w 1927 roku. Propozycja zgłoszona przez przedstawicieli miejscowych kół oświatowych, spotkała się z aprobatą dowództwa 35 pułku piechoty. Wobec czego Komisja Oświaty Pozaszkolnej Sejmiku Powiatowego, zorganizowała w dniach od 1 kwietnia do 1 października 1927 roku ognisko oświatowe dla 195 żołnierzy stacjonującego w Łukowie garnizonu. W następnym roku podobny kurs zorganizowano w dniach od 1 kwietnia do 1 lipca. Nowością było przeprowadzenie odrębnego nauczania dla podoficerów³⁷.

Dążąc do podniesienia oświaty w wojsku, Sejmik Łukowski w marcu 1924 roku przeznaczył na zakup pomocy szkolnych dla pułku część z dwóch tysięcy złotych wyasygnowanych dla garnizonu. Także sekcja oświatowa łukowskiego oddziału PCK krzewiła oświatę wśród żołnierzy organizując w styczniu tego samego roku kurs światowo - rolniczy, w którym uczestniczyło 200 szeregowych. Wybrano ich spośród wielu chętnych, biorąc pod uwagę posiadane umiejętności oraz dalszą

³⁵ *Kurs wychowania rolniczego w Łukowie, Gazeta Powiatu Łukowskiego*, nr 10(17), 1929 r., s. 10.

³⁶ J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s. 41.

³⁷ J. Izdebski, *Garnizon łukowski* [w:] *Łuków i okolice w XIX i XX w.*, s. 121-122; A. Charczuk, *Garnizony podlaskie w II Rzeczypospolitej (wybrane problemy)*, [w:] *Szkice Podlaskie*, nr 5, Siedlce 1996, s. 71.

przydatność dla tych osób zdobywanej wiedzy³⁸. W czasie wykładów słuchacze zdobywali teoretyczną wiedzę z zakresu sadownictwa, hodowli, a także ogrodnictwa, którą następnie uzupełniano praktycznymi umiejętnościami zdobywanymi podczas wycieczek organizowanych do wzorowo prowadzonych gospodarstw rolnych, sadów i ogrodów. Żołnierze nie pozostawali bierni w stosunku do pracy oświatowej. Wielokrotnie w celu zdobycia funduszy na zakup przyborów szkolnych organizowali przedstawienia i zabawy połączone z grami i loteriami fantowymi.

4. Oświata i szkolnictwo mniejszości żydowskiej

Brak dokumentacji źródłowej uniemożliwia dokonanie pełnej rekonstrukcji stanu oświaty mniejszości żydowskiej zamieszkującej międzywojenny Łuków. Na podstawie zachowanych materiałów można jedynie stwierdzić, że społeczność żydowska posiadała na terenie miasta jedną szkołę powszechną, której początki działalności związane były z organizacją „Mizrachi”, która zainicjowała w 1917 r. powstanie prywatnej szkoły przeznaczonej dla dzieci żydowskich. W wyniku zmian administracyjnych i politycznych, jakie miały miejsce w II Rzeczypospolitej szkoła prywatna została przekształcona w Publiczną Szkołę Powszechną nr 4. Dzieci żydowskie mogły pobierać naukę w tej lub innych szkołach powszechnych działających na terenie miasta. Część młodzieży pragnąca kontynuować naukę wstępowała w poczet uczniów miejscowego Gimnazjum Męskiego, lub wyjeżdżała do szkół średnich w Lublinie i Siedlcach.

Zamieszkująca Łuków społeczność żydowska dążyła również do rozwoju oświaty pozaszkolnej, przeznaczonej dla dorosłych Żydów. Inicjatorami kursów dokształceniowych dla dorosłych były różne organizacje i stowarzyszenia między innymi: Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno - Oświatowe „Tarbut”, Towarzystwo Kulturalno - Oświatowe „Freiheit”, jak również Żydowska Biblioteka Ludowa. Największą aktywność przejawiała w dwudziestoleciu międzywojennym Żydowska Biblioteka Ludowa. Była ona odpowiednikiem działającego w większości miast województwa lubelskiego Stowarzyszenia „Biblioteka im. I. L. Peresca”. Z niekompletnych materiałów źródłowych dowiadujemy się, że w październiku 1931 roku Biblioteka Ludowa w Łukowie zorganizowała odczyt pt. „Ogólnoludzkie motywy w literaturze żydowskiej”. Prelegentów S. Szajnberga i S. L. Sznajdermana przybyłych z Warszawy wysłuchało 80 osób.³⁹ Tematyka spotkań o charakterze oświatowym, organizowanych przez bibliotekę była zróżnicowana. Pojawiały się zarówno tematy literackie, odczyty o treści religijnej jak i świeckiej. Dużą popularnością wśród społeczności żydowskiej cieszył się odczyt

³⁸ M. Iskierko, *Oświata żołnierza w łukowskim*, *Gazeta Łukowska*, nr 1, 1924, s. 6-7.

³⁹ APL SPŁ, sygn. 94, Mss 10/31 r, k. 123.

wy ogłoszony przez doktora Józefa Kruka z Warszawy poświęcony problemowi bankructwa małżeństwa. Zgromadził on blisko dwustu słuchaczy, czyli prawie trzy razy więcej niż inne odczyty⁴⁰. Pogłębieniu wiedzy zdobytej w szkole i na kursach doszkoleniowych służył bogaty księgozbiór Biblioteki Ludowej. W 1930 roku czytelnicy mogli korzystać z blisko 2800 woluminów w języku hebrajskim i polskim.

Działalnością oświatową skierowaną do dorosłych Żydów zajmował się w latach trzydziestych utworzony w marcu 1935 roku w Łukowie oddział Żydowskiego Stowarzyszenia Kulturalno - Oświatowego „Tarbut”⁴¹. Brak przekazów źródłowych uniemożliwia jednak przedstawienie konkretnych działań stowarzyszenia na terenie miasta. Niemniej jednak można przypuszczać, iż podobnie jak w innych ośrodkach zajmowało się ono m.in. organizowaniem odczytów, wykładów i czytelnicy dla dorosłych.

Od 2 maja 1932 roku na terenie Łukowa działało także Towarzystwo Kulturalno - Oświatowe „Freiheit”, będące pod wpływami politycznymi Poalej Syjon Prawicy⁴². Na czele zarządu Towarzystwa stał Izaak Pryzant pełniący funkcję prezesa, jego zastępcą był Estrajch Jankiel, zaś skarbnikiem został Berek Robak. Siedziba towarzystwa mieściła się początkowo na ul. Zdanowskiego nr 7, a następnie przeniesiona została na ul. Oгородową nr 7. W momencie założenia organizacja liczyła 50 członków, zaś sześć lat później ich liczba zmniejszyła się do 33 osób⁴³.

Propagowaniem oświaty zajmował się również oddział Zjednoczenia Szkół Żydowskich, który na terenie miasta istniał do końca 1933 roku. Oficjalnym powodem jego likwidacji zgłoszonym przez starostę był brak przejawów działalności⁴⁴. Trudno jest ocenić wiarygodność tej informacji, ze względu na brak innych przekazów źródłowych.

Dążenie Żydów do pielęgnowania własnego języka, tradycji, zwyczajów powodowało, że również instytucje zawodowe i polityczne podejmowały trud organizowania spotkań i odczytów o charakterze oświatowym. Jedną z tego typu organizacji, działających na terenie Łukowa, był Związek Zawodowy Robotników Niefachowych, który w styczniu 1931 roku zorganizował dwa odczyty: „Życie Żydów w Palestynie” (prelegentką była Szara Ruder z Warszawy) oraz „Twórczość Boruchowa” (prelegent Manperel z Międzyrzecza)⁴⁵.

⁴⁰ APL SPŁ, sygn. 95, Mss 2/33 r, k. 33.

⁴¹ APL SPŁ, sygn. 97, Mss 3/35 r., k. 71; J. Doroszewski, *Oświata pozaszkolna wśród ludności żydowskiej na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, [w:] *Z dziejów społeczności żydowskiej na Lubelszczyźnie ...*, s. 80.

⁴² *Ibidem*, s. 82.

⁴³ APL SPŁ, sygn. 404, *Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Freiheit” w Łukowie*, k. 116.

⁴⁴ APL SPŁ, sygn. 95, Mss 12/33 r., k. 243.

⁴⁵ APL SPŁ, sygn. 94, Mss 1/31 r, k. 3.

Zaangażowanie w działalność oświatową przejawiał również łukowski oddział „Mizrachi”. W lutym 1933 roku zorganizował on akademię poświęconą życiu agrarno-kulturalnemu w Palestynie. Dochód z akademii został w całości przeznaczony na utworzenie przy organizacji kursu wieczorowego języka hebrajskiego.

Podejmując problem działalności oświatowej prowadzonej przez żydowskie stowarzyszenia i organizacje, nie można pominąć kwestii wykorzystywania oficjalnie funkcjonujących stowarzyszeń do celów politycznych. Z tego właśnie powodu starosta łukowski w piśmie skierowanym do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie, wnosił o niedopuszczenie do zarejestrowania w Łukowie Stowarzyszenia Żydowskiej Biblioteki „Progres”, która - jego zdaniem - „... mogłaby stać się legalną siedzibą KPP”⁴⁶. Zważywszy na to, iż założyciele Stowarzyszenia „Progres”: Wólf Berksztajn, Lejb Naturman i Mainyche Tenenbaum, byli podejrzani o uleganie wpływom komunistycznym odmówiono jego rejestracji⁴⁷.

Rozwój szkolnictwa na terenie Łukowa w okresie dwudziestolecia międzywojennego napotykał na liczne trudności. Brakowało lokali szkolnych, wykwalifikowanej kadry nauczycieli i funduszy. Pomimo tego ogólna sytuacja oświaty w mieście stopniowo poprawiała się. Zwiększyła się liczba sal szkolnych, oraz ich wyposażenie. Wszystkie łukowskie szkoły powszechne uzyskały najwyższy stopień organizacji stając się szkołami siedmioklasowymi. Sukcesywnie powiększała się grupa szkolnych organizacji młodzieżowych, które brały aktywny udział w życiu społeczno-kulturalnym, osiągając niejednokrotnie wyróżnienia w regionie, a nawet w skali kraju. Świadomość wielu mieszkańców miasta, o konieczności przeciwdziałania analfabetyzmowi, przyczyniła się do rozwoju oświaty pozaszkolnej, a tym samym do zmniejszenia liczby analfabetów wśród łukowian.

⁴⁶ Jako założyciele Biblioteki „Progres” wymienieni są w dokumentach: Berksztajn Wólf, lat 28, szewc, (zaprzyjaźniony ze Szłomą Zakalikiem - miejscowym działaczem KPP), Naturman Lejb, lat 22, szewc, sympatyk Związku Zawodowego Robotników Skórzanych, Tannenbaum Mainyche, lat 22, krawcowa, podejrzana o uleganie wpływom komunistycznym, APL SPL, sygn. 405, *Stowarzyszenie Żydowska Biblioteka „Progres” w Łukowie*, k. 1-5.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 5; APL UWL, W S-P, sygn. 1097, *Żydowska Biblioteka „Progres” w Łukowie*, k. 24.